

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

Cilt : VIII

A N K A R A 1 9 5 9

Sayı : 2

YAZMALARIN FIŞLENMESİNDE FAYDALANILAN EL KİTAPLARI (*)

Dr. Müjgân CUNBUR

Türk kütüphaneciliğinde ele alınması gerekli ve önemli bir problem vardır: Yazma eserler. Yazma eserler, Türkiye kütüphanelerinin atadan kalma, yüzyıllar boyunca biriktirilmiş servetleridir. Bunlara «Türkiye Kütüphanelerine has bir servet» diyebiliriz. İstanbul'un yazma eserlerle dolup taşan büyük kütüphanelerini bir yana bırakalım, Türkiye'nin diğer şehir, hattâ ilçe kütüphanelerinde en azından birkaç yüz ciltlik koleksiyonlar halinde yazma eser bulunur. Yalnız Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nin alt katlarında 18.000 ciltlik bir koleksiyon, değeri biçilememiş bir yazma hazinesi yatmaktadır. Bütün yurda yayılmış bulunan bu servetin fişlenip değerlendirilmesi, hele basma kataloglarının yayımlanması günümüzdeki gidişle bir yüzyılı dolduracaktır, sanırım. Bu fişleyip değerlendirme işiyle meşgul kişilerin sayısı ise bugün onbeşi zor bulur. Bunların çoğu da yaşları ellinin üstünde muhterem kişilerdir. Tanrı ömürlerini uzun etsin, onlar aramızdan çekildiğinde ne yapılacaktır, bilmiyorum. Yazma kitapların fişlenmesini yapacak evsafa bilginlerimiz vardır. Genç nesilden yetişen aydınlarımız da mevcuttur. Ne var ki bunlar, ya edebiyatçıdır, ya tarihçidir; ya ilâhiyat ya da felsefe ile meşguldürler, akademik kariyere dahildirler, daha üst derecelere çıkmak üzere ilgilendikleri bölümlerde çalışmaktadırlar. Bir kütüphaneci olarak yazma kitaplarla meşgul olmayı bir an için düşünmemişlerdir, sanırım. Yurdumuzda, en gelişmiş bilim çevrelerinde bile kütüphanecilik henüz tam bir bilim sayılmadığına ya da bilim sayılmakta tereddüt edildiğine göre, bu genç bilginlerin, kütüphaneci olarak çalışmayı düşünmemek hususunda, belki hakları da vardır.

(*) Kütüphanecilik Enstitüsü Kulübü'nün tertiplelediği konferanslardan biri olarak, 11 Mart 1959 Çarşamba günü saat 16.00 da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Enstitüsü'nde yapılan konuşmanın metnidir.

Bu hale göre iş, yeni bir meslek mensubu olarak yetişmekte olan genç kütüphanecilere düşüyor, demektir. Biraz Arapça, Farsça bilecek, bu dillere büyük ölçüde karışmış bulunan ve Türkçenin eski bir dalı olan Osmanlıcadan anlayacak, her çeşit eski yazıyı okuyacak, eski bilimlerle biraz ilgisiz olacak, daha iyisi bu işe ömür harcayacak gönüllü kütüphanecilere ihtiyaç vardır.

Yazma kitaplar, kütüphaneciliğin belki en girift, en çetin yönüdür. Giriftliği nisbetinde zevkli, çetinliği derecesinde çekici bir iş. Pazi yazmaların fişlenişini, bir bakıma, bir bilimcecinin çözülüşüne ya da bir ilmi araştırmanın sabır isteyen yapılışına benzetebiliriz. Bu işlemin nasıl yapıldığı başlıbaşına uzun bir konudur, üzerinde durmayacağım. Çünkü yazının asıl konusu, yazmaların fişlenmesinde, bir bakıma, değerlendirilmesinde faydalanılan el kitaplarıdır.

Bir yazma kitabın değerlendirilişi üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Çoğu vakit, bir yazma kitabın içindeki unsurlarla bibliyografik künyesinin fiş üzerinde tesbitiyle o yazmanın fişlenip değerlendirilmesi yapılmış sayılmaz. Bir yazmanın gerçek değerlendirilişi :

1 — Yazarı, çevireni, şerh edeni ya da haşşye yazanı yazmanın o nüshasında yazılı olmadığı durumlarda, yazarın ya da yazar sayılan şarih ve muhaşşî gibi şahısların ve çevirenlerin aranıp bulunması,

2 — Yazar ve yazar sayılan şahısların doğum ve ölüm tarihinin tesbiti suretiyle eserin yazıldığı çağın aşağı yukarı bulunması bu unsur, eserin telif tarihinin bilinmediği hallerde bilhassa önemlidir.

3 — Kitap adı, içinde yazılı olmayan bir yazma eserin asıl adının bulunması,

4 — Kitabın yazıldığı tarihin bulunması,

5 — Yazmanın yazar, yazar sayılan şahısların ya da çevirenin elyazısı ile yazılmış, düzeltilmiş ya da onların hattıyla yazılmış nüshadan istinsah edilmiş olması.

6 — Yazma kitabın basılıp basılmadığının tesbiti, diğer yazma nüshalarının sayısı, elimizdeki nüshanın bunlar ve basmalar arasındaki yeri ve değeri,

7 — Yazmanın müstensihî, hattatı bakımından değeri, istinsah tarihi olmadığında hattatının yaşadığı yıllara göre yazma eserin aşağı yukarı yaşının tesbiti,

8 — Yazmanın baş ve sonuna, sayfa kenarlarına yazılmış çeşitli kayıtlar, basılmış mühürler bakımından değeri,

9 — Eserin tezhip, minyatür, cilt ve yazı bakımından sanat değeri,

10 — Kâğıt cinsinin tesbitiyle istinsah tarihi bilinmeyen bir yazmanın yaşının bulunması suretiyle yapılır.

Bu sayıları daha da arttırmak mümkündür. Asıl konumuzun sınırlarını daha çok daraltmamak için, yazma kitapları fişlerken kullanılan el kitaplarının tanıtılmasına geçiyorum. Ancak bu kitapların hepsini tanıtmaya bir konuşmanın süresi yetmeyecektir. Bu yüzden, burada birinci derecede faydalanılan eserler genişçe anlatılacak, bir kısmının da yalnız adları sayılmakla yetinilecektir.

Yazma kitaplarla uğraşan, onları fişleyip tasnif eden kütüphanecilerin en yakın dostu, en büyük yardımcısı «**Keşf üz - zünun**» ve zeyleridir. Kütüphaneci bu eserlerden, elindeki yazmanın tam adını, yazarını ya da yazar sayılan şarih, muhaşşi ve talikat yazarlarının adlarını, ölüm tarihlerini, konusunu bulabilir. Türk, Fars ve Arap illerinde yazılmış bütün kitaplar için bu eserlerden faydalanmak yüz e doksana yakın mümkündür.

«**Keşf üz - zünun**», XVII. yüzyılda 1609 - 1657 yılları arasında aşamış olan büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi'nin (1) bibliyografik seridir. Bu büyük eser, 300 yıldanberi yalnız Türk ve Doğu bilim evrelerince değil, Batıda da aynı derecede tanınmış, şarkiyatla uğraşan bütün dünya bilginlerinin ilk elde baş vurdukları önemli bir aynaktır.

) Kâtip Çelebi'nin hayatı ve eserleri için Bk.: Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. VII, Sayı: 1-2, S. 1-6.

Doğuda «Keşf üz - zünun» dan önce, ilmin esas ve sınıflarından söz açan bibliyografik kitaplar yazılmıştı. Bunlardan örnek olarak, X. Yüzyılda yazılmış, İbn ün - Nedim'in «Fihrist ül - kütüb» u, Harezmi'nin «Mefatih ül - ulüm» u, Farabi'nin «İhsa ul - ulüm» u, XI. Yüzyılda İbni Şina'nın aklı ilimlerle ilgili eseri, XIII. Yüzyılda Fahreddin-i Razi'nin «Hada'ik ul - envar fi haka'ik il - esrar» ı, XIV. yüzyılda Kutb-ı Şirazi'nin «Dürret üt - tac» ı, XV. yüzyılda Devvani'nin «Enmuzec ul - ulüm» u, Abdurrahman-ı Bestami'nin «Mevzu'at ul - ulüm» u, Molla Lütfi'nin «Metalib ül - ilâhiye» si, Suyuti'nin «Nikaye» ve onun şerhi olan «İtmam üd - diraye» adlı eserleri, XVI. yüzyılda Taşköprülü-zade İsamuddin Ahmed'in yazdığı «Miftah us - saade ve misbah üs - siyade» adlı kitapla XVII. yüzyılda Sadreddin-i Şirvani'nin «Revalid-i Hakanıye» sini sayabiliriz (2).

Yazma kitaplar işlenirken zaman zaman bu eserlerden de kütüphanelerde faydalanıldığı olmuştur. Fakat hiçbir zaman «Keşf üz - zünun» kadar değil. Bu sayılan eserlerden Taşköprülü-zade'nin kitabından daha sonra biraz daha genişçe söz açılacaktır.

Kâtip Çelebi «Keşf üz - zünun» u yirmi yılda meydana getirmiştir. Eserini hazırlamaya, Osmanlı ordusuyla doğu seferlerine katıldığı sıralarda Halep'te kışladıkları yıl başlamıştı. Bu hususta «Mizan ül - hakk fi ihtiyar il - ahakk» adlı eserinde (S. 128) şu satırlara rast-

«Halep'te ikamet esnasında sahhaflar dükkanının kitapları görülüp ilham-ı ilâhi ile esami-i kütüb tahririne şuru' olundu».

Kâtip Çelebi bu eserini hazırlarken o zamana kadar doğuda kullanılmamış bir usulü, fiş usulünü kullanmıştır. Yine «Mizan ül - hakk» ta bu bibliyografik eser hakkında şu bahis vardır :

«Ve esami-i kütüb bu zamana gelince görülüp mütalâa olunan tevarih ve tabakat kitaplarından mahallerine nakilden gayri bi - şahsihi elden geçen kitaphanelerin nice bin cilt kitabı ve yirmi senedenberi sahhaflar akıtip getirdiği kütüb cümle yerlerine yazılıp mevzuat-ı ulüm kitaplarında mestur olan üçyüzden ziyade fen dahi huruf tertibiyle mahalline naklolundu. Nice mebahis ve mesail-i garibe yazıldı ki anında cümle ulüm ve kütübe ilm-i icmalî hasıl ola ve buna Keşf üz - zünun an esami'i - kütübi ve 'l-fünun namı konup sabıka müsved-

(2) Bu eserler için Bk. Keşf üz - zünun, 1944 - 1945, Millî Eğitim Bakanlığı yayını önsözüne.

desin gören ulema beyazını ıca ettiklerine binaen harf-i (ha) ya varınca cild-i evveli beyaz ve ulema-i asra arz olunmuş idi. Pesent ve tahsin ettiler». (3)

Bu satırlardan eserin, Kâtip Çelebi'nin yaşadığı yıllarda da bilim çevrelerince beğenilip arandığını anlıyoruz. Demek ki Kâtip Çelebi eserine verilen değeri hayatta iken görmek bahtlılığına ermıştır.

«**Keşf üz—zünun**» a 300 yıldanberi süre gelen ve eksilmeyen değeri sağlıklı unsur, eserin doğuda ve belki de batıda ilk defa alfabetik düzende meydana getirilmiş olmasıdır. Eserde geçen kitaplar adlarına göre alfabetik olarak sıralanmışlardır. Kitap adından sonra, zikredilen eserin hangi bilim gurubuna girdiği gösterilmiş, sonra da yazarının adı, künye ve şöhretine varıncaya kadar, verilmiştir. Yazar adı kaydından sonra yazarların ölüm tarihlerine de işaret edilmiştir. Daha sonra eserin başından kısa bir metin parçası iktibas edilerek, aynı adı taşıyan eserlerin birbirinden ayırt edilmesi hususu da sağlanmıştır. Metin parçasını takiben eserlerin ihtiva ettikleri bab ve fasıllar sayılarak kısaca konuları anlatılmıştır. Nihayet o esere yazılan şerhler, talikalar ve zeyller müellifleriyle, başlarından yine bir metin parçası alınarak topluca verilmişlerdir. Bütün bu hususlar, Kâtip Çelebi'nin bu eserine kadar pek karşılaşılmaş özelliklerdir. Kâtip Çelebi, şerhleri, talikaları, haşiyeleri, zeyl ve tercümeleri yalnız ait oldukları kitap maddesinde vermekle kalmamış, ayrıca kendi adlarına göre de alfabetiğe sokmuş ve bu yerlerden asıl zikrettiği maddeye atıflar yapmıştır. Eserin ilk adı **Kitabu icmal il—fusul ve'l—ehvab fi tertib il—ulüm ve esma'il kitab**» tır. Eserin başında muhtelif bölümlere ayrılmış bir mukaddime de Kâtip Çelebi, bilginin önemini, değerini, sınıflandırılmasını anlatmış, bilimler tarihi üzerinde durmuş, bütün bilimlerin adlarını, tariflerini ve konularını vermiştir. Mukaddimede İbnu Haldun'un meşhur «**Mukaddime**» sinin büyük etkileri görülmektedir. Bilginimiz eserinde özellikle Taşköprülüzade'nin «**Miftah us—saade**» sinden de faydalanmış, bazı yerlerde İbnu Hallikan'la İbnu Subkî'nin ve diğer tabakat sahiplerinin eserlerine baş vurmuştur.

(3) Mizan ül—hakk fi ihtiyar il—ahakk. İstanbul 1306 basımı, S. 135—136.

«Keşf üz—zünun» un dili, arada bir çözümleri güç teknik terimler olmasına rağmen, oldukça kolay anlaşılabilir bir Osmanlı—Arapçasıdır. Arap dilini çok iyi bilenler, eserde bazı gramer hataları olduğunu söylemektedirler. Bu türlü dil yanlışları, birkaç kitap hakkındaki bilgilerin birbirine karıştırılmış olması, bazı yazarların ölüm tarihlerinin tesbit edilmeden yerlerinin boş bırakılması, Arapça bir eserin Türkçe diye kaydedilmesi, birkaç tekrarın bulunması ve bazı kitap adlarının hizalarının boş bırakılmış olması gibi hususlar, eserin büyük değerini azaltacak unsurlar değildir.

«Keşf üz—zünun» da 9512 yazar ve şairin, 14501 kadar kitap, risale, şerh, haşiye ve çevirilerinin adları toplanmıştır. Kâtip Çelebi kaydettiği bu 14501 kadar eserin büyük bir çoğunluğunu şahsen görüp not alarak tesbit etmiş, göremediklerini de müracaat ettiği kaynaklardan naklen almıştır. Yukarıda sözünü ettiğim hata ve eksiklerin bir kısmının bu türlü ilk kaynaklardan geçmiş yanlışlar olması da pek muhtemeldir.

Kâtip Çelebi, asıl ismini bulamadığı kitapları ya ilgili oldukları bilim sırasında ya da yazarının adına nisbetle zikretmiştir. Eserde üçyüz kadar bilimin tarifi yapılmış, bu bilimler de alfabetik sıra içinde kitaplar arasındaki yerlerine serpiştirilmişlerdir. Yazar, yalnız bilimlerin özelliklerini bildirmekle kalmamış, her bilimden bahsederken ayrıca o bilimde yazılmış eserlerin adlarını da topluca bildirmiştir. Bu suretle konusunun ne olduğu anlaşılabilir, fakat adı bilinmeyen bir eserin, sırayla bu adlarla karşılaştırılarak asıl adının bulunması da mümkün olmaktadır.

«Keşf üz—zünun» un gerek Avrupa, gerek Türkiye kütüphanelerinde epeyce yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi Nu. 2059 da kayıtlı yazma, yazarın kendi hattıyla beyaza çektiği nüshadır. Daha önceden «Mizan ul—hakk» tan naklen, Kâtip Çelebi'nin bu nüshayı (ha) harfine kadar beyaz ettiğini bildirmiştim. Bu elimizdeki nüshanın metni biraz daha ilerlemiş ve «Dürus» maddesine kadar yazılmıştır. Bundan Çelebi'nin «Mizan ul - hakk» ı yazdıktan sonra da «Keşf üz - zünun» un tebyizine devam ettiği anlaşılmaktadır. Eserin ikinci kıymetli nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Carullah Veliyüddin Efendi kısmında Nu. 1619 da kayıtlıdır. Bu nüsha da bizzat müellifin müsveddesidir. Ve «Dürus» maddesinden aşağısını ihtiva etmektedir. Bu suretle, Revan

ve Carullah Efendi Kütüphanelerindeki yazmalar yanyana getirilince eserin müellif hattıyla tam bir takımı meydana çıkmaktadır. Ancak Revan kütüphanesindeki nüsha nekadar kolaylıkla istifade edilir bir yazmaydı, Carullah Efendi Kütüphanesi'ndeki okadar girift ve zor içinden çıkılır bir nüshadır. Bu son nüshanın baş kısmını, sonradan, Hüseyin Abbasi adlı bir zat bazı eklerle yeniden yazmıştır.

«**Keşf üz - zünun**» un değerinin ne olduğu, bilim çevrelerince hemen eserin meydana getirildiği yıllarda anlaşılmış, Kâtip Çelebi'den sonra yetişen birkaç bilgin kişi, bu büyük eseri tamamlamak ve devam ettirmek lüzumunu duymuşlar ve eserin kendisi kadar kıymetli zeyllecini vücade getirmişlerdir. Bu zeyllerden ilkinin, Vişne—zade Mehmed İzzeti Efendi (ölümü 1681) yazmıştır. Bu eserin müsvedde halinde kaldığı söylenmektedir. İkinci zeyl, Arabacılar şeyhi İbrahim Efendi (ölümü 1775) nindir. Üçüncü zeyl, Hanif—zade Ahmed Tahir Efendi (ölümü 1802) tarafından meydana getirilmiştir. Bu zeyl, «**Asar—ı Nev**» adını taşımaktadır, içinde 506 kitap ismi mevcuttur, 1758 yılında yazılıp bitirilmiştir. Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey (ölümü 1858) de «**Keşf üz—zünun**» a bir zeyl yazmış, fakat bu zeyl (cim) harfinde arım kalmıştır. Dil ve Tarih—Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndeki kıymetli yazma koleksiyonunun sahibi, son devrin sayılı bilginlerinden İsmail Saib Sencer (1875—1940) de İstanbul basması bir «**Keşf üz—zünun**» nüshasının sayfa kenarlarına asıl metinde bulunmayan kitap adlarını ve bunlar hakkındaki kayıtları yazarak bir zeyl vücade getirmiş, sonradan bu ekler ayrı bir kitap halinde tebyiz edilmiştir.

«**Keşf üz—zünun**» un en değerli ve en son zeyli Bağdatlı İsmail Aşâ (ölümü 1920) tarafından yazılan «**İzah ul—meknun fi'z—zeyli â keşf ez—zünun an esami'l—kütübi ve'l—fünun**» adlı eserdir. Bu eser 30 yılda yazılmıştır. İçinde 18.000 kitabın adı vardır, «**Keşf üz—zünun**» düzenindedir, kütüphanecilerin «**Keşf üz—zünun**» kadar büyük yardımcısıdır.

«**Keşf üz—zünun**» çevirilerine gelince, Pétis de Croix tarafından Fransızcaya yapılan ilk çeviri, 1698 Eylülünde tamamlanmıştır. İkinci çeviri Flügel tarafından Lâtinceye yapılmıştır. 1835—1858 yılları arasında ilk iki cildi Leipzig'de, sonraki beş cildi Londra'da basılan bu Lâtince çeviri yedi ciltten meydana gelmiştir. Sayfaların üst kısmında Arapça metin, alt taraflarında Lâtince çevirileri bulunan ve

gayet güzel basılan bu kitabın adı, «Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum» dur. Çevirisine yazdığı önsözde Flügel, Avrupa Kütüphanelerinde gördüğü ve bu eserinin hazırlanmasında faydalandığı muhtelif «**Keşf üz—zünun**» yazmaları hakkında bilgi vermekte ve bu metnin tertibini anlatmaktadır. Flügel'in mukaddimesinin Türkçeye çevirisi, eserin Maarif Vekâletince yapılan yayımına da konmuştur. Flügel neşrinin altıncı cildinin sonuna Hanif—zade'nin «**Asar—ı nev**» adlı zeyli eklenmiş, yedinci ciltte Mısır'daki Ezher Medresesi ve Ebu'z—Zeheb Mehmed Bey Medreseleri kütüphaneleriyle Rodos Kütüphanesinin ve İstanbul'dan Fatih, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, Köprülü, Şehit Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa, Yeni Cami, Atif Efendi, Ayasofya, Nuruosmaniye, Koca Ragıppaşa, Lâleli kütüphaneleriyle Halep ve Şam kütüphanelerinin de fihristleri eklenmiştir. Eserin Almanca ve İngilizce çevirileri için Prof. Babinger'in «**Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke**» adlı eserinde bilgi vardır.

«**Keşf üz—zünun**» 1858 de Mısır'da ve İstanbul'da bastırılmıştır. Eserin son baskısı 1941—1943 yılları arasında Maarif Vekâletince yapılmıştır. Bu son baskının hazırlanmasında Ord. Prof. Şerefeddin Yaltkaya ile Kilisli Muallim Rifat Bilge me:humların emekleri geçmiştir. Başında eser hakkında bilgi veren ve yazarın hayatını anlatan önsözlerle birlikte iki cilt halinde çıkan bu neşir şimdiye kadar yapılan baskıların en sıhhatlisidir.

İsmail Paşa'nın «**Keşf üz—zünun zeyli**» de yine Maarif Vekâletince 1945—1947 yıllarında iki cilt olarak bastırılmış, ilk cildi Şerefeddin Yaltkaya ile Kilisli Rifat Bilge, ikincisi yalnız Kilisli tarafından baskıya hazırlanmıştır.

Gerek Kâtip Çelebi'nin, gerek Bağdatlı İsmail Paşa'nın kütüphaneciler için yardımcı birer eserleri daha vardır. Bu eserler, geniş ve büyük biyografi kitaplarıdır. Kâtip Çelebi'nin eseri «**Sullem ül—vusu ilâ tabakat el—fuhul**» adını taşır, henüz basılmadığı için şimdilik İsmail Paşa'nın eseri kadar faydalı olmamaktadır. Bu büyük eserin tek nüshası Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde Nu. 1877 de kayıtlıdır. Arap dilinde yazılmış, alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Bağdatlı İsmail Paşa'nın aynı karakterdeki eserinin adı «**Hediyet ül - ârifin esma ül' - müellifin ve âsâr ül - musannifin**» dir. Bu eserin ilk cildi 1951 de Kilisli Muallim Rifat Bilge ile İbnülemin Mah.

muâ Kemal İnâl tarafından, ikinci cildi 1955 te İbnülemin Mahmud Kemal İnâl'la Avni Aktuç tarafından baskıya hazırlanarak Maarif Vekâletince yayımlanmıştır. Yalnız ilk ciltte 5398 yazar ve 25000 kadar eser adı bulunmaktadır. Eserde yüzde doksan dokuzu müslüman olan bilgin ve şâirlerden bahsedilmiştir. Şahıslar adlarına göre, pek de doğru olmayan bir alfabetik düzende sıralanmışlardır. Bu yüzden ilk cildin fihristini Kilisli merhum yeniden hazırlamış, eserin hazırlanmasında kullanılan kaynak kitaplar için de ayrıca bir liste yapmıştır.

Eserin her maddesinde 1) yazar adı, 2) yazarın baba adı, 3) lâkâbı, 4) memleketi, 5) mezhebi, 6) ölüm tarihi, 7) Türk olup olmadığı, 8) eserleri belirtilmiştir.

İsmail Paşa'nın «**Hediyet ül—ârifin**»inden yazarlar ve eserleri bakımından faydalanılmaktadır.

Kâtip Çelebi'nin «**Keşf üz—zünun**»u hazırlarken geniş ölçüde faydalandığını söylediğim ve daha önceden adı geçen Taşköprülü—zade'nin «**Miftah üs—saade ve misbah üs—siyade**» adlı eserine gelince, bu eserden eski kitaplara konu olan türlü bilimlere kısaca ve kolaylıkla öğrenmek mümkündür. Yazmaların özellikle sistematik tasnifi yapılmış, bu eser kullanılmaktadır. Arap dilinde yazılmış olan bu eserin pek çok yazma ve basmaları vardır. Eser, Taşköprülü—zade İsmüddin Ahmed Efendi'nin oğlu Taşköprülü—zade Kemaleddin Mehmed Efendi tarafından «**Mevzuat ul—ulüm**» adı altında Türkçeye de çevrilmiştir. Bu çeviri İkdâm Gazetesi'nce 1313 H. (1895) de İstanbul'da bastırılmıştır. Önsözünde bilim, öğretim ve öğrenimin fazilet ve şartlarından, öğretmenin görevlerinden söz açılmakta ve eser «Devha» adı verilmiş bir bölüme ayrılmış bulunmaktadır.

1. Bölümde yazı ve yazıya ait bilgilerden,
2. Bölümde filolojiden ve bununla ilgili kitaplar, yazarları, sair, aruzcu, münşi, lugatçı, nahivci, kari ve müverrihlerle tarihten,
3. Bölümde mantık, adab—ı ders—i cedel ve hilâftan, bu ilimlerdeki kitaplardan, yazarlarından,
4. Bölümde hikemî bilimlerden, kelâm, mezhepler tarihi, tıp, tâlâhat ve b.
5. Bölümde ahlâk, tedbir—i menzil, şer'î bilimler, tefsir, hadis, irâat, fıkıh kitaplarından ve yazarlardan,

6. Bölümde tasavvuftan söz açılmış, her bilim içinde o bilimde tanınmış bilgilerin birkaçı ile eserlerinden bahsedilmiştir.

XIII. Yüzyıldan bu yana yaşamış Türk yazarları ve eserleri için şu iki eserden istifade edilmektedir :

1 — «Osmanlı müellifleri», Bursalı Tahir Bey tarafından hazırlanan bu biyografik eser üç cilt halinde 1333—1342 (1915—1924) yılları arasında İstanbul'da basılmıştır. İlk ciltte Osmanlı meşayihinden ve ulemanın bir kısmından, ikinci ciltte ulemanın kalan kısmı ile şairlerden, üçüncü ciltte tarihçiler, tarih kitapları, sefaretnameler ve teracim—i ahval kitaplarından, matematikçilerle eski Osmanlı mimarlarından, musikiyle ilgili kitaplardan, botanik kitaplarından, coğrafyacılar ve coğrafya kitaplarından bahsedilmiştir. «Osmanlı müellifleri» ne 1928 yılında Ahmed Remzi tarafından hazırlanan «Miftah ül—kütüp ve esamî-i müellifin fihristi» adlı bir fihrist bastırılıp eklenmiştir. Bu fihristte kitap, yazar ve metin içinde geçen diğer şahıs adlarının ayrı ayrı alfabetik dizinleri yer almıştır.

«Osmanlı müellifleri», bazı kitapların ihtiva ettikleri bahisleri ve özellikle şairlerin şiirlerinden örnekler vermesi bakımından önemlidir. Bu suretle aynı mahlası taşıyan iki şairin divanlarını ayırmakta eser büyük bir kolaylık sağlamış olmaktadır.

II — Mehmed Süreyya Bey'in «Sicil-i Osmani yahut Tezkire-i meşahir—i Osmanliyye» adlı dört ciltlik biyografik eseri, 1308—1311 H. (1891 — 1893 M.) yılları arasında İstanbul'da basılan bu eserde türlü mesleklerde yetişen şahısların bu arada yazarların kısaca biyografileri alfabetik olarak verilmektedir. Eserin alfabetik düzeni bozuk, bazı eksik ve yanlışları olmasına rağmen yine de sıkça baş vurulan bir el kitabıdır. Dördüncü cildin sonunda meşhur ailelerin alfabetik fihristi ile türlü idari ve askerî mesleklerde yetişenlerin kronolojik dizinleri bulunmaktadır. «Sicil—i Osmani» Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan eserin basıldığı tarihe kadar geçen zaman içinde devlet hizmetinde bulunan şahısları yakınlarıyla birlikte tanıtmaktadır.

Bu iki esere, üçüncü bir eserin adını daha katabiliriz. Bu eser de Semseddin Sami Beyin altı ciltlik «Kamus ül—âlam» adlı biyografya, tarih ve coğrafya kamusudur. Eski eserleri fişleyen kütüphanecilerin sıkça faydalandıkları bir eserdir. Alfabetik düzende meydana getirilen bu eser, (1888 — 1898) yılları arasında İstanbul'da basılmıştır.

Bahsettiğim bu son üç eserin dilleri Türkçedir, aranan şahıslar gerek «Osmanlı müellifleri» nden gerek «Kamus ul - âlâm» da kolayca bulunmakta, «Sicill—i Osmani» de bilhassa Mehmed, Ahmed gibi çok geçen isimler aranırken oldukça uzun bir zaman sarfedilmektedir.

«Kamus ül - âlâm» adını taşıyan ve Arapça eserlerin fişlenmesinde el kitabı olarak kullanılan diğer bir eser de Hayreddin—i Zerkefî'nin dört ciltlik arapça biyografi kitabıdır. Bu kitapta adlarına göre alfabetik olarak arap yazarları yer almış. Her yazarın eserlerinin adlarından, kısaca konusundan da söz açılmıştır.

Yine Arapça yazmaların fişlenmesinde, Arapça basma eserlerin bibliyografyası olmasına rağmen, Yusuf Elyan Serkis'in 1928 — 1931 yıllarında Kahire'de basılan büyük boyda iki ciltlik «Mu'cem ul—matbu'at il—Arabiyye ve'l—mu'arreb» adlı eseri kullanılan el kitapları arasındadır.

Arapça yazma kitapların fişlenmesinde «Keşf üz—zünun» ve zeylinden sonra en çok kullanılan el kitabı Prof. Carl Brockelmann'ın «Geschichte der arabischen Litteratur» adını taşıyan iki esas, üç ek ciltten müteşekkil beş ciltlik büyük eseridir. 1937 — 1949 yılları arasında Leiden'de Brill müessesesi tarafından bastırılan bu Almanca Arap edebiyatı tarihi kronolojik bir eserdir. İçinde şu bölümler bulunmaktadır :

1. Kitap: Milli Arap edebiyatı :

1. Kısım: Başlangıçtan İslâmiyetin yayılmağa başladığı zamana kadar geçen Cahiliye devri dediğimiz devir.

2. Kısım: Hazret-i Muhammed ve çağı.

3. Kısım: Emeviler çağı.

2. Kitap: Arap dilinde İslâm edebiyatı :

1. Kısım: Klâsik devir (750 - 1000 yılları arası).

2. Kısım: Klâsik devir sonrası (1015 - 1258 yılları arası).

3. Kitap: İslâm edebiyatının yıkılışı :

1. Kısım: Moğol istilâsından 1517 de Yavuz'un Mısır'ı zaptına kadar geçen devir,

2. Kısım: 1517 den 1798 de Napolyon'un Mısır'ı zaptına kadar geçen devir.

3. Kısım: 1798 den XX. Yüzyılın başlarına kadar.

4. Kitap: Modern Arap edebiyatı.

1. Ciltte her bölüm önce bilimlere göre sistematik olarak ayrılmıştır: Şiir, nesir sanatı, dil, tarih, eğlendirici nesir, hadis, fıkıh, Kurani ilimler, akaid, tasavvuf, tercüme eserler, felsefe, matematik, astronomi ve astroloji, coğrafya, tıp, tabii bilimler, ansiklopedi, Bu bölümler ve ayrıca kendi aralarında coğrafi bölgelere ayrılmışlardır. Örnek olarak filoloji bölümünde Irak, İran, Suriye, Arabistan, Şimal Afrika, İspanya gibi...

2. Ciltte birincinin tersi bir düzen takip edilmiş, kronolojik kısımlar ufak tefek değişikliklerle önce coğrafi bölgelere ayrılmışlar. Mısır ve Suriye, Irak ve el—Cezire, Şimali Arabistan, Cenubi Arabistan, İran ve Turan, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu, Şimali Afrika ve İspanya gibi. Sonra her bölge içinde bilimlere göre sistematik bölünme yapılmış, her bölümde şahıslar ölüm tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmışlardır. Ek ciltler, esas ciltlerin düzenindedir, esas ciltlerin daha genişletilmiş metnini ihtiva etmektedir.

«Geschichte der arabischen Litteratur» da her yazar hakkında önce kısa biyografik bir bilgi, yazarın biyografisine ait bibliyografik notlar verilmiş, sonra eserlerinin adları sıralanmıştır. Eserlerin varsa basım tarihleri ve basım yerleri, yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve kayıt numaraları, eserlerin şerhleri, haşiye ve talıkları, başka dillere çevirileri (şarih, muhaşsi, mütercim adları, eserlerin basım tarih ve yerleri, yazma nüshalarının buldukları kütüphaneler ve kayıt numaralarıyla birlikte) tesbit edilmiştir. Eski doğu bilginleri türünde eser verdikleri için, bazan «Geschichte der arabischen Litteratur» daki esas bölünmenin dışına çıkıldığı olmuştur. Örnek olarak İbn Sina'yı alırsak, bu büyük bilgin esas olarak felsefe bölümünde yer almış, önce felsefi eserleri, sonra astronomi ve tabii bilimlerle ilgili kitapları, üçüncü bir bölümcükte tıbbî eserleri, dördüncü bölümcükte şiirleri, beşinci bölümcükte de sihir, büyü gibi gizli bilgilerle ilgili kitapları sayılmıştır.

3. Ek cildin başında «Modern Arap edebiyatı», başlıklı dördüncü bir kitabın bulunduğu söylenmişti. Bu kitaptan sonra, eserde geçen yazar ve kitap adları alfabetik dizinleri, metin içinde geçen sair adlara ait dizinle 1, 2, 3. Ciltlerin ekleri yer almıştır. Brockelmann'ın Arap edebiyatı tarihi, ufak tefek okunmuş hatalarına ve eksiklerine rağmen inanılır bir kaynak, bahsettiği eserlerin yazma nüshalarının yerlerini göstermesi bakımından da bir dereceye kadar toplu katalog ödevini görmektedir.

Brockelmann'ın bu eserinden yalnız Arap yazarları için değil, eserlerini Arap dilinde yazmış Türk ve İran yazarları için de faydalanılmaktadır.

Farsça yazma eserlerin fişlenmesinde kullanılan eserlere gelince, bunlar «**Keşf üz-zünun**» ve zeylinden başka Prof. Edward G. Browne'nin dört ciltlik «**A literary history of Persia**» adlı İran edebiyat tarihi ile Hermann Ethe'nin «**Grundriss der iranischen Philologie**» adlı büyük eseridir. Browne'nin edebiyat tarihi ilk çağlardan 1924 yılına kadar geçen uzun bir devreyi içine almaktadır. Bu eserin, 1906 - 1924 yılları arasında ilk iki cildi Londra'da diğerleri Cambridge'de basılmıştır. Bu eserler arasında Şibli—i Numanî'nin 1924 te Lahur'da basılan beş ciltlik «**Şi'r—i Acem**» adlı eserini de zikretmek gerekir.

Bu konuda faydalanılan diğer bir çeşit eser de türlü batı dillerinde yayımlanmış ve Türkçede yayımlanmakta bulunan «**İslâm ansiklopedisi**» dir. Herkesçe bilinen bu ansiklopedilere ancak işaret edilmekle yetinilecek üzerlerinde fazla durulmayacaktır.

Yine bu konuda faydalanılan diğer bir çeşit el kitapları da doğu ve batı memleketlerinin meşhur kütüphanelerinin yazma eserler kataloglarıdır. Bunların tanıtılması başlı başına bir araştırma konusudur. Bu cins eserlerden özellikle Charles Rieux'nün British Museum'daki Türkçe, Farsça yazmalara ait beş ciltlik kataloğu ile Dr. Gustav Flügel'in 3 ciltlik Viyana Devlet Kütüphanesi Türkçe, Arapça, Farsça yazmaları kataloğu ve Wilhelm Pertsch'in Berlin Devlet Kütüphanesi yazmaları kataloglarının, adlarını anabiliriz. Bu üç katalogta tanıtma ve değerlendirilmesi yapılan yazmalar hakkında çok geniş bilgi verilmiştir. Diğer kütüphane katalogları arasında da bu kadar geniş bilgiyi havi olanlar vardır. Bu katalogların bilhassa Türk yazmaları ile ilgili olanlarının geniş bir listesini, Ağâh Sırrı Levend'in Türk Dili Dergisi-

nin Cilt : V, Sayı : 54 ünde 1 Mart 1956 da çıkan «Yabancı kitaplıklar» adlı yazısında bulmak mümkündür.

Kütüphane yazma katalogları arasında el kitabı olarak bilhassa kullanılan «Istanbul Kütüphaneleri Tarih — Coğrafya Yazmaları kataloğu» ile «Istanbul Kütüphaneleri Türkçe yazma divanlar kataloğu» nun adları anılmadan geçilmemesi gerekir.

Müstensih ve hattatlarla ilgili biyografik bilgiyi toplamak için kullanılan el kitapları ise, XVII. Yüzyılda Nefes — zade Seyyid İbrahim'in yazdığı «Gülzar — ı savab» (1939 da basılmıştır.), XVIII. Asırda Suyolcu Mehmed Necib'in yazdığı «Devhat ül — küttab» (1942 de basılmıştır), yine aynı yüzyılda Müstakim — zade Sadeddin Efendi'nin yazdığı «Tuhfe — i hattatın» (basımı 1928), XVI. Yüzyılda Gelibolulu Ali'nin yazdığı «Menakıb ul — hünerveran» (basımı 1926), 1306 H. (1888/9 M.) de basılan İranlı Habib Efendinin «Hat ve hattatın» ı ile 1955 de basılan İbnülemin Mahmud Kemal Inal'ın «Son hattatlar» adlı eserleridir. Genişçe tanıtılmaları başka bir araştırmancının konusunu teşkil edecek olan bu eserlerin de yalnız adları anılmakla yetinilmiştir. Bu eserler hakkında «Son hattatlar» adlı eserin başında yeteri kadar bilgi vardır.

Yazma eserlerde kullanılan yazı çeşitleri için de Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından yayımlanan Mahmud Vazır'ın hazırladığı «Eski yazıları okuma anahtarı» ile geçen yıl İlahiyat Fakültesi'nce yayımlanmış olan Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun «Türklerde yazma sanatı» adlı eserlerinden faydalanılmaktadır.

Tezhip, minyatür, cilt için Celâl Esat Arseven'in «Türk sanat tarihi» ile «Sanat ansiklopedisi» nden, birkaç makaleden istifade edilmektedir.

Kâğıt çeşitlerinin tesbiti için de ancak Heavood, Briquet, Renker, Marmol ve Nikolai adlı yazarların kâğıt cinsleri ve kâğıtlardaki filigranlarla ilgili eserlerinden istifade etmek mümkündür.

Bütün bu araştırmalara, saydığım eserleri karıştırmalara rağmen arada bir, bir eserin adının bulunmadığı olağan işlerdendir. Bu durum da kütüphaneci, elindeki yazma esere ya yazarına nisbetle ya da konusuna göre bir isim takmak zorunda kalır. Örnek olarak «Fetava — yı Ali Efendi» «Risale fi'n — nahv», «Kitab ul — fikh» gibi. Yazar adı bulun-

madığında fişe doğrudan doğruya ilk unsur olarak kitap adı geçirilir. Bazen bu durumun tersi olduğu da vakidir. Eser, o güne kadar bilinmediği bir yazarın kitabıysa, kütüphaneci böyle bir eseri ve yazarı bulduğu için sevinir. Bazen bulunan eser, tanınmış bir yazarın o güne dek mevcudiyeti bilinmeyen ya da bilinip te bulunamıyan bir eseri olabilir. Yazmalarla meşgul kütüphanecinin böyle durumlarda duyduğu sevinç ve kıvançın büyüklüğü dile getirilip anlatılamaz. Bu sevinç içinde çektiği bütün yorgunlukları unutan kütüphaneci büyük bir güçle yeniden bazıları tozlu, bazıları kurt yenikli eski kitaplarının üzerine eğilir. Bilir ki Türkiye Kütüphanelerinde yüzyıllardanberi unutulup kalmış nice değerler gün ışığına çıkacakları günleri beklemektedir.